

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.2

ВОЙТЕНКО Т. В.**ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ВТРУЧАННЯ В ПРАВО ВЛАСНОСТІ**

У статті досліджено принцип співмірності (пропорційності), який становить собою загальний, універсальний принцип права, що вимагає співмірного обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей. Запропоновано розуміння «майна» в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Доведено, що надаючи оцінку пропорційності втручання в право власності, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав та свобод заінтересованої особи. У разі, якщо обмеження є надмірними, відповідне втручання в право власності особи є не виправданим, а відтак – незаконним.

Ключові слова: пропорційність, втручання в право власності, обмеження прав, співмірність, легітимна мета.

В статье исследован принцип соразмерности (пропорциональности), который представляет собой общий, универсальный принцип права, предполагает соразмерные ограничения прав и свобод человека для достижения публичных целей. Предложено понимание «имущества» в контексте статьи 1 Первого Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Доказано, что предоставляя оценку пропорциональности вмешательства в право собственности, следует определить, возможно ли достичь легитимной цели с помощью мер, которые были менее обременительными для прав и свобод заинтересованного лица. В случае, если ограничения являются чрезмерными, соответствующее вмешательство в право собственности лица является неоправданным, а следовательно – незаконным.

Ключевые слова: пропорциональность, вмешательство в право собственности, ограничения прав, соразмерность, легитимная цель.

The principle of proportionality, which is a general, universal principle of law, is investigated in the article. It provides for proportional restraints on human rights and freedoms in order to achieve public goals. An understanding of "property" is suggested in the context of Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. By providing an assessment of the proportionality of interference with ownership, it should be determined whether it is possible to achieve a legitimate objective by measures that are less burdensome for the rights and freedoms of the person concerned. In the event that the restrictions are excessive, the relevant interference with the ownership of the person is unjustified and unlawful.

Key words: proportionality, interference with property rights, restrictions of rights, legitimate aim.

Вступ. В європейських країнах принцип пропорційності використовується як у теорії права, так і в судовій практиці. У той же час вітчизняна наука досліджувала даний принцип фрагментарно, в основному в контексті вивчення питання про верховенство права, правову державу, захист прав людини тощо. Він ставав об'єктом дослідження більшою мірою тоді, коли йшлося про визначення

© ВОЙТЕНКО Т.В. – кандидат юридичних наук, суддя (Подільський районний суд міста Києва)

його ролі в здійсненні судочинства або аналізувалося застосування даного принципу в рішеннях Конституційного Суду України [1, с. 48; 2, с. 49; 3, с. 6; 4, с. 90]. Судова практика Європейського суду з прав людини спонукає більш глибоко приділити увагу принципу пропорційності (сумірності, співрозмірності, співмірності). Дотримання даного принципу має надзвичайно вагомий значення не лише для української судової практики, а й для злагодженого функціонування всієї правової системи. Мається на увазі те, що від дотримання принципу сумірності судами загальної юрисдикції залежить успішна реалізація не лише основних засад судочинства, а й водночас важливих конституційних цінностей – верховенства права, прав та свобод людини [5, с. 9–14].

Стан дослідження. Дослідження принципу пропорційності здійснювали такі відомі українські правники, як А. Засць, М. Козюбра, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Шевчук та інші. Попри це, поняття та правова природа даного принципу, а також його сутність у контексті розгляду питання про втручання в право власності залишаються малодослідженими.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає в тому, щоб на основі аналізу юридичної літератури, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Цивільного кодексу України дослідити питання пропорційності втручання в право власності особи для досягнення публічних цілей і дотримання прав та свобод людини під час такого втручання.

Результати дослідження. Принцип співмірності (пропорційності) становить собою загальний, універсальний принцип права, який вимагає співмірного обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей [6, с. 359]. Принцип пропорційності тісно пов'язаний із принципом верховенства права. Принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип пропорційності. Натомість принцип пропорційності є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком [7, с. 177].

Принцип співмірності є українською назвою принципу пропорційності (principle of proportionality), прийнятого в праві Європейського Союзу.

Принцип пропорційності в законодавстві України прямо не сформульовано. Проте в п. 8 ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що в справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони, зокрема, пропорційно, а саме з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія) [8].

Щоб бути пропорційною, дія має бути відповідною, необхідною і не накладати надмірного тягаря на тих, кого вона стосується [9, с. 58].

Про співмірність видів забезпечення позову заявленим позовним вимогам йдеться і в ч. 3 ст. 152 Цивільного процесуального кодексу України [10].

Такий принцип закладено і в ч. 2 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого дисциплінарне стягнення до судді застосовується з урахуванням принципу пропорційності [11].

Згідно з принципом співмірності (пропорційності) органи влади, зокрема, не можуть покладати на громадян зобов'язання, які перевищують межі необхідності, що впливають із публічного інтересу, задля цілей, яких планується досягти за допомогою застосовуваного заходу (або дій владних органів). Відповідно, застосовуваний захід повинен бути пропорційним (повинен відповідати) цілям [12, с. 107].

Відповідно до ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [13].

Ця стаття містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій. Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм [14, с. 127]. Такий принцип було сформульовано Європейським судом із прав людини в рішенні

від 23 вересня 1982 р. у справі «Спорронг і Л'оннрот проти Швеції», і в подальшому зазначений принцип системно застосовується Судом під час розгляду заяв щодо порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Тлумачення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції спирається на принцип «справедливої рівноваги (балансу)» між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням у право власності, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від такого втручання. Щоб скористатися захистом статті 1 Першого протоколу, особа повинна мати хоч якийсь право, передбачене національним законодавством, яке може вважатися правом власності з точки зору Конвенції [15, с. 606].

Як і поняття «цивільних прав і обов'язків», концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном». Про це йдеться в рішенні в справі «Іатрідіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) від 25 березня 1999 р. (заява № 31107/96, п. 54). Отже, при з'ясуванні змісту поняття «майно» недостатньо керуватися національним законодавством держав-учасниць Конвенції. Щоб вирішити питання щодо застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції до конкретної справи, Суд повинен з'ясувати, чи надають обставини справи в цілому заявнику право на самостійний інтерес, що захищається цією статтею (Рішення у справі «Беєлер проти Італії» (*Beveler v. Italy*) від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96) [14, с. 129].

Принцип «справедливої рівноваги (балансу)» не варто розуміти виключно як необхідність обов'язкового досягнення «соціальної справедливості» в кожній конкретній справі. Зазначений принцип передбачає наявність розумного співвідношення (обгрунтованої пропорційності) між метою, що її передбачається досягти, та засобами, які використовуються.

Дотримання принципу пропорційності вимагає досягнення справедливого балансу між загальними інтересами всього суспільства і вимогами щодо захисту фундаментальних прав приватних осіб. Якщо на особу внаслідок ужитих заходів покладається «значний індивідуальний тягар», вважається, що справедливого балансу інтересів досягнуто не було (див. рішення від 28 жовтня 1999 р. у справі «Брумареску проти Румунії», від 2 листопада 2004 р. у справі «Трегубенко проти України»). Для визначення обгрунтованої (розумної) пропорційності «...позбавлення майна може бути виправданим лише у випадку, якщо буде показаний *inter alia*, «інтерес суспільства» та «умови, передбачені законом». Тому вжиті заходи мають бути ефективними з точки зору вирішення проблем суспільства і водночас пропорційними стосовно прав приватних осіб [16, с. 41].

Отже, принцип пропорційності допускає можливість обтяження державою суб'єктивного права особи у вигляді не будь-яких обмежень, а лише тих, що не становлять значного індивідуального тягара, оскільки такий вплив перетворює титул власника, інше суб'єктивне право на не вигідне для його носія благо [12, с. 112–121].

У практиці Європейського суду з прав людини склалися критерії допустимого втручання держави, засновані на принципі пропорційності, внаслідок чого вони набувають універсального значення. При цьому такі критерії стосуються як нормативно-правових, так і індивідуально-правових заходів [7, с. 194].

Принцип пропорційності (співмірності) між обмеженнями прав і цілями визначає критерій допустимого втручання (впливу) держави під час здійснення суб'єктивних прав приватними особами. Під час здійснення оцінки правомірності та виправданості допустимих обмежень прав і свобод Європейський суд із прав людини послідовно вирішує чотири групи питань: 1) чи було оскаржуване обмеження (втручання) передбачене законом; 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у Конвенції; 3) чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві»; 4) чи було воно пропорційним до тієї правомірної мети, якої намагалися досягти [17, с. 161].

Питання пропорційності обмежень встановленої меті є оціночним і визначається в кожному випадку з урахуванням фактичних обставин. Межі застосування принципу співмірності (пропорційності) визначають основні цілі й засоби їх досягнення (заходи з реалізації), цінності і пріоритети, що становлять основу вибору тих чи інших засобів, а відтак – основні елементи методології зазначеного принципу. Критерієм межі застосування принципу співмірності (пропорційності) є взаємозв'язок прав та обов'язків. Принцип співмірності є універсальним і незмінним гарантом захисту основоположних прав і свобод людини за допомогою збалансованого обмеження таких прав і свобод та забезпечення гармонії в суспільстві. У такому разі співмірність є основою гармонійного правового регулювання відповідних відносин, що виключає довільність

(рос. «произвольность»), тобто відсутність зв'язку змісту норми із захищеними та обмежуваними інтересами, або з необхідною метою регулювання [6, с. 366–367].

Принцип пропорційності дає можливість встановлювати обмеження, які не вносять розлад у здійснення суб'єктивного цивільного права, надає можливість здійснюватись йому в гармонії із суспільними інтересами та правами інших осіб [18, с. 240].

Принцип пропорційності передбачає вибір розумних, найбільш ефективних заходів для досягнення мети і завжди застосовується в сукупності з принципом справедливості [19, с. 22]. Подібне застосування справедливості при поєднанні обмежень і мети суб'єктивного права вимагає, щоб під час встановлення обмежень було дотримано природи суб'єктивного цивільного права, що є пріоритетним порівняно з обмеженнями, оскільки останні є виключними. У цьому зв'язку «...під час встановлення обмежень має зберігатися суть суб'єктивного цивільного права, що здійснюється на розсуд особи, якщо це не йде в розріз із важливими суспільними інтересами та правами інших уповноважених осіб...» [18, с. 240].

За допомогою принципу пропорційності встановлюється баланс між публічним та приватними інтересами, для чого необхідно: а) визначити мету запровадження таких обмежень та встановити, чи є така мета легітимною; б) оцінити пропорційність здійснених обмежень меті, що переслідується.

Під час визначення мети запровадження обмежень та її легітимності слід враховувати, що якщо обмеження запроваджуються індивідуально-правовим актом, а також підзаконним нормативно-правовим актом, необхідно визначити, чи відповідають вони закону.

Перелік легітимних цілей, із метою досягнення яких дозволяється обмеження прав людини, визначений положеннями Конституції України про недопустимість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією (ст. ст. 13, 42, 64, 65, 67, 68).

Висновки. За таких обставин, надаючи оцінку пропорційності втручання в право власності, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав та свобод заінтересованої особи. У разі, якщо обмеження є надмірними, відповідне втручання в право власності особи є не виправданим, а відтак – незаконним.

Список використаних джерел:

1. Майданик Р.А. Принцип пропорційності (співрозмірності) в цивільному праві України: поняття, межі, умови застосування / Р.А. Майданик // Юридична Україна. 2009. – № 11. – С. 47–55.
2. Погребняк С.П. Принцип пропорційності у судовій діяльності / С.П. Погребняк // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 49–55.
3. Погребняк С.П. Тест на пропорційність / С.П. Погребняк // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 5–10.
4. Євтушок Ю.О. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України / Ю.О. Євтушок // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 1. – С. 90–100.
5. Євтушок Ю.О. Принцип пропорційності у практиці судів загальної юрисдикції / Ю.О. Євтушок // Право і суспільство. – 2015. – № 4(3). – С. 9–14.
6. Дедов Д.И. Методология регулирования предпринимательских отношений с позиции принципа соразмерности / Теоретико-методологические проблемы права. – Выпуск 2 / Под общ. ред. М.Н. Марченко. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2007. – 390 с.
7. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С.П. Погребняк. – Харків, 2008. – 240 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
9. Oxford Dictionary of Law. – Oxford, 2009. – Р. 432. Цит. за: Козачук М. Забезпечення свободи підприємницької діяльності за допомогою принципу пропорційності // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 6. – С. 58.
10. Цивільний процесуальний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
11. Про судоустрій і статус суддів. Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
12. Майданик Р.А. Пропорційність (співмірність) і право власності: доктрина і судова практика / Р.А. Майданик // Право власності: європейський досвід та українські реалії : Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). – К. : ВАІТЕ, 2015. – 324 с.

13. Перший Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
14. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. / Т.І. Фулей. – К., 2015. – 208 с.
15. Моніка Карсс-Фріск. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 685–722.
16. Федорчук Д., Бредова Г. Особливості захисту прав інвесторів у практиці Європейського суду з прав людини / Д. Федорчук // Правничий часопис Донецького університету. – 2005. – № 2(14). – С. 41.
17. Варламова И. Верховенство права – базовый принцип европейской системы защиты прав человека / И. Варламова // Конституционное право. Восточноевропейское образование. – 2002. – № 3. – С. 161.
18. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Є.О. Мічурін. – К., 2009. – 464 с.
19. Дедов Д.И. Общеправовой принцип соразмерности и ограничение свободы предпринимательства / Д.И. Дедов // Вестник Московского ун-та: Серия 11, Право. – 2002. – № 6. – С. 22–28.

УДК 347.44+3.073.6]:378(477)

ДЗЮБЕНКО О.Л.

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу поняття та ознак послуг вищої освіти в Україні як предмета договорів про надання послуг, з одного боку, та об'єкта ринку послуг вищої освіти, – з іншого. Водночас у статті проведена видова класифікація послуг вищої освіти в Україні на підставі аналізу та систематизації позицій вчених та норм чинного законодавства України.

Ключові слова: послуги вищої освіти в Україні, ринок послуг вищої освіти, класифікація послуг вищої освіти в Україні.

Статья посвящена анализу понятия и признаков услуг высшего образования в Украине как предмета договоров об оказании услуг, с одной стороны, и объекта рынка услуг высшего образования, – с другой. В то же время в статье проведена видовая классификация услуг высшего образования в Украине на основании анализа и систематизации позиций ученых и норм действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: услуги высшего образования в Украине, рынок услуг высшего образования, классификация услуг высшего образования в Украине.

This article analyzes the concept and characteristics of services of higher education in Ukraine as a subject of service contracts, on the one hand and the object market for higher education – on the other. However, in the article the species classification services of higher education in Ukraine on the basis of analysis and systematize positions of scientists and current legislation of Ukraine.

Key words: services of higher education in Ukraine, market for higher education services, classification services of higher education in Ukraine.